

TURKIY XOQONLIK: ILK TURKIY DAVLATCHILIK TIZIMI VA SIYOSIY TUZILMA

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Ashurov Sodiqjon Komil o'g'li

Email: ashurovsodiqjon55@gmail.com

Xolmamatov Botir O'tkirovich

Email: holmamatovbotirbek561@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiy xoqonlikning shakllanishi, uning ilk turkiy davlatchilik tizimidagi o'rni hamda siyosiy tuzilmasi tahlil qilinadi. Xususan, xoqonlikning markaziy hokimiyat tizimi, qabila ittifoqlariga tayangan boshqaruv modeli, harbiy-ma'muriy tuzilmasi va ijtimoiy-iqtisodiy asoslari yoritiladi. Shuningdek, Turkiy xoqonlikning Sharqiy Turkiston, Markaziy Osiyo va Yevroosiyo dasht hududlaridagi siyosiy jarayonlarga ta'siri ham ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Maqolada xoqonlikning keyingi turkiy davlatlar uchun davlatchilik modeli sifatida tutgan o'rni ham asoslab beriladi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются процесс формирования Тюркского каганата, его роль в системе ранней тюркской государственности и особенности политической структуры. Анализируются система центральной власти каганата, модель управления, основанная на племенных союзах, а также военно-административное устройство и социально-экономические основы государства. Кроме того, исследуется влияние Тюркского каганата на политические процессы в Восточном Туркестане, Центральной Азии и евразийских степях. Подчеркивается значение каганата как модели государственности для последующих тюркских государств.

Abstract: This article examines the formation of the Turkic Khaganate, its role in the early system of Turkic statehood, and its political structure. It analyzes the central authority

system of the Khaganate, the governance model based on tribal alliances, as well as its military-administrative organization and socio-economic foundations. The study also explores the influence of the Turkic Khaganate on political processes in Eastern Turkestan, Central Asia, and the Eurasian steppe regions. The article highlights the Khaganate's significance as a foundational model of statehood for later Turkic states.

Kirish: Turkiy xoqonlik (552–744-yillar) Markaziy Osiyo va Yevroosiyo dashtlarida shakllangan ilk yirik turkiy davlatlardan biri bo‘lib, u turkiy xalqlarning siyosiy birlashuvi va davlatchilik an‘analarining boshlanish nuqtasi hisoblanadi. Ushbu davlatning vujudga kelishi VI asr o‘rtalarida jujan (juan-juan)lar hukmronligiga qarshi kurash natijasida yuzaga kelgan tarixiy jarayon bilan bog‘liq. Bumin xoqon tomonidan asos solingan bu davlat qisqa vaqt ichida katta hududlarni o‘z ichiga olgan qudratli imperiyaga aylandi. Turkiy xoqonlik faqat harbiy kuchga tayangan davlat emas, balki murakkab siyosiy boshqaruv tizimiga ega bo‘lgan ilk turkiy imperiya edi. Unda markaziy hokimiyat, hududiy boshqaruv, harbiy tuzilma hamda odat huquqiga asoslangan ijtimoiy tartib shakllangan. Ushbu maqolada Turkiy xoqonlikning tashkil topishi, siyosiy boshqaruv tizimi hamda ijtimoiy-iqtisodiy asoslari tarixiy faktlar asosida tahlil qilinadi.

Asosiy qism: Turkiy xoqonlik 552-yilda Bumin xoqon tomonidan tashkil etilgan. U dastlab jujanlarga qarshi qo‘zg‘olon ko‘tarib, ularni mag‘lub etgan. Tarixiy manbalarga ko‘ra, aynan 552-yilda jujanlar hukmdori Anaxuan ustidan qozonilgan g‘alaba Turkiy xoqonlikning rasmiy boshlanishi hisoblanadi. Bumin xoqon vafotidan so‘ng hokimiyat uning ukasi Istami yabg‘uga va o‘g‘illari Mukan xoqon hamda boshqa sulola vakillariga o‘tdi. Mukan xoqon (553–572) davrida Turkiy xoqonlik eng kuchli bosqichiga chiqdi va hududlari Manjuriyadan Kaspiy dengizigacha kengaydi. Istami yabg‘u G‘arbiy hududlarni boshqarib, Eftalitlar (Heftalitlar) davlatining tugatilishida Sosoniylar Eroni bilan ittifoq tuzgan. 563–567-yillarda Eftalitlar mag‘lub etilib, Movarounnahr hududlari Turkiy xoqonlik ta‘siriga o‘tgan. VI asr oxiriga kelib ichki nizolar kuchaydi. Qabila zodagonlari o‘rtasidagi raqobat va markaziy hokimiyatning zaiflashuvi natijasida 603-yilda Turkiy xoqonlik Sharqiy va G‘arbiy xoqonliklarga bo‘linib ketdi. Turkiy xoqonlik siyosiy tizimi

ierarxik boshqaruv asosida qurilgan bo‘lib, eng yuqori hokimiyat xoqonga tegishli edi. Xitoy manbalarida xoqon “tengri o‘g‘li” sifatida tasvirlanadi, bu esa uning ilohiylashtirilgan maqomini ko‘rsatadi.

Davlat boshqaruvi quyidagi asosiy lavozimlarga tayangan:

- **Xoqon** – oliy hukmdor va qo‘shin boshlig‘i
- **Yabg‘u** – g‘arbiy hududlar boshqaruvchisi (Istami yabg‘u mashhur vakil)
- **Shad** – viloyat hokimi
- **Tegin** – shahzodalar va yuqori martabali sarkardalar

Davlat hududiy jihatdan o‘ng va chap qanotga bo‘lingan. Har bir qanot alohida qabila ittifoqlari tomonidan boshqarilgan. Harbiy tizim juda rivojlangan edi. Qo‘shin o‘nlik tizim asosida tuzilgan:

- 10 jangchi – arban
- 100 – yuzlik
- 1000 – minglik
- 10 000 – tuman

Bu tizim keyingi turkiy va mo‘g‘ul davlatlarida ham qo‘llanilgan. Huquqiy tizim “töre” deb atalgan odat qonunlariga asoslangan. Töre davlat intizomi, meros, jinoyat va jazo masalalarini tartibga solgan. Yozma qonunlar bo‘lmagan bo‘lsa-da, töre buzilishi og‘ir jazolarga olib kelgan. Turkiy xoqonlik iqtisodiy jihatdan ko‘chmanchi chorvachilikka asoslangan edi. Otlar asosiy harbiy va transport vositasi bo‘lib, Xitoy manbalariga ko‘ra turklar “otli xalq” deb atalgan. Savdo aloqalari juda rivojlangan edi. Xitoy, Sosoniylar Eroni va Vizantiya imperiyasi bilan faol savdo yuritilgan. Xususan, 568-yilda Vizantiya bilan tuzilgan diplomatik aloqalar ipak savdosi orqali mustahkamlangan. Buyuk Ipak yo‘li ustidan nazorat xoqonlikka katta iqtisodiy ustunlik bergan. Karvonlardan olinadigan boj soliqlari davlat xazinasining muhim manbasi bo‘lgan.

Ijtimoiy tuzilma tabaqalarga bo‘lingan:

- xoqon va sulola (Ashina urug‘i)
- harbiy aristokratiya
- qabila boshliqlari
- oddiy chorvadorlar

Madaniy hayotda Orxon-Yenisey bitiklari (VIII asr) muhim o‘rin tutadi. Bilga xoqon, Kultegin va To‘nyuquq bitiklarida davlat boshqaruvi va tarixiy voqealar yozilgan.

Turkiy xoqonlikning tarixiy ahamiyati shundaki:

- birinchi yirik turkiy imperiya sifatida shakllandi
- keyingi Qoraxoniylar, G‘aznaviylar va boshqa davlatlarga asos bo‘ldi
- turkiy xalqlarning siyosiy birlashuvini ta‘minladi
- Markaziy Osiyo geosiyosiy tizimini shakllantirdi

Xulosa: Turkiy xoqonlik Markaziy Osiyo tarixida muhim davlatchilik bosqichi bo‘lib, u turkiy xalqlarning siyosiy birlashuvi va davlat boshqaruvi tizimining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynagan. Bu davlat nafaqat harbiy kuchga, balki rivojlangan siyosiy tuzilma va ijtimoiy tartibga ega edi. Xoqonlikning markazlashgan boshqaruv tizimi, harbiy ierarxiyasi va odat huquqiga asoslangan boshqaruvi keyingi turkiy davlatlar uchun mustahkam model bo‘lib xizmat qildi. Uning tarixiy tajribasi turkiy xalqlarning davlatchilik an‘analarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **G‘afurov Bobojon G‘afurovich** – *Tojiklar: qadimgi, o‘rta asr va zamonaviy tarix*. Dushanbe: Irfon nashriyoti, 1989-yil, 1–624-betlar.
2. **Bartold Vasiliy Vladimirovich** – *Turkiston tarixi*. Moskva: Nauka nashriyoti, 1963-yil, 1–715-betlar.
3. **Istoriya tyurkskix narodov (kollektiv mualliflar)** – Moskva: Nauka nashriyoti, 2002-yil, 1–812-betlar.

4. **Gumilyov Lev Nikolaevich** – *Qadimgi turklar*. Moskva: Nauka nashriyoti, 1993-yil, 1–542-betlar.
5. **Klyashtorny Sergey Grigorevich** – *Tyurkskaya runicheskaya pis'mennost'*. Sankt-Peterburg: Peterburg universiteti nashriyoti, 1994-yil, 1–368-betlar.
6. **Asqarov Ahmadali Asqarovich** – *O'zbekiston tarixi*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1994-yil, 1–498-betlar.
7. **Ziyo Azamat** – *O'zbekiston tarixi*. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2010-yil, 1–576-betlar.
8. **O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi (tahrir hay'ati)** – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000-yil, 1–704-betlar.
9. **Golden Peter Benjamin** – *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992-yil, 1–180-betlar.
10. **Sinor Denis** – *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990-yil, 1–654-betlar.